

ΠΕΡΙ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΥΜΝΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΤΟΥΑΡΤ ΜΙΛΛ

Μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ

ὑπὲρ

Φ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΟΥ.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

1872

Τόποι: ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ
ὁδὸς Πραξιτέλους, ἀρ. 22

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ

1814 · 1896

ΔΩΡΕΑ

ΠΑΥΛΟΥ ἢ ΜΑΡΙΝΟΥ Γ. ΚΑΛΛΙΓΑ

348072

Α. ΕΙΣ.

585
M 516
18-1
c 1

ΠΕΡΙ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΕΛΙΣ 4

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΖΗ-
ΤΗΣΕΩΣ 47

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΤΟΣ, ΩΣ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΤΟΥ
ΕΥ ΕΙΝΑΙ 63

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΕΠΙ ΤΟΥ
ΑΤΟΜΟΥ 86

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΕΦΑΡΜΟΓΑΙ 408

Ἡ μεγάλη καὶ κυρία ἀρχή, πρὸς ἣν πάντα τὰ ἐν
ταῖς σελίσαι ταύταις ἐκτυλιχθέντα ἐπιχειρήματα φέρου-
σιν, εἶναι ἡ ἀπόλυτος καὶ οὐαιώδης σπουδαιότης τ
ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως ἐν τῇ πλοουσιωτάτῃ αὐτῆς
ποικιλίᾳ.

Οὐτέλεμος Οὐμδόλδος. «Κύκλος καὶ κα-
θήκοντα τῆς κυβερνήσεως.»

Τῇ πεφιλημένῃ καὶ πολυκλαύστῳ μνήμῃ τῆς ἐμπνευσάσης μοι καὶ ἐν μέρει παραγαγούσης ὅ,τι ὑπάρχει κάλλιστον ἐν τοῖς ἐμοῖς συγγράμμασιν,— τῆς ἐμῆς φίλης καὶ γυναικός, ἧς τὸ ἕξοχον συναίσθημα περὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ δικαίου ἦν τὸ ἰσχυρότατον ἐλατήριόν μου, καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἐπιδοκιμασία ἦν ἡ ἀρίστη ἀμοιβή μου, τὸν τόμον τοῦτον ἀφιερῶ. Ὅπως πᾶν ὅ,τι ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἔγραψα, οὕτω καὶ τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι ἔργον αὐτῆς ἐπίσης καθὼς καὶ ἐμοῦ· ἀλλ' ὅμως τὸ ἔργον τοῦτο ὡς νῦν ἔχει, ἔσχε μόνον λίαν ἀνεπαρκῶς τὸ ἀνεκτίμητον πλεονέκτημα τῆς ὑπ' αὐτῆς ἐπιθεωρήσεως, ἐνίων τῶν σπουδαιοτάτων μερῶν ὑπολειφθέντων διὰ νέαν ἐπιμελεστέραν ἐξέτασιν, ἣν ἤδη ἐπέπρωτο νὰ μὴ λάβωσιν οὐδέποτε. Ἐὰν ἐδυνάμην μόνον νὰ διερμηνεύσω ἐν μέρος τῶν μεγάλων ἰδεῶν καὶ εὐγενῶν αὐτῆς αἰσθημάτων, τὰ ὅποια συνετάφησαν μετ' αὐτῆς, ἴα προσέφερον πιθανῶς εἰς τὸν κόσμον καλλιτέραν ὑπηρεσίαν ἢ διὰ παντός ὅ,τι ἄλλο δύναμαι νὰ γράψω ἀνευ τῆς ἐμπνεύσεως καὶ βοήθειάς τῆς σχεδὸν ἀπαραμίλλου αὐτῆς σοφίας.

ΠΕΡΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Εἰσαγωγή.

Τὸ ἀντικείμενον τῆς πραγματείας ταύτης δὲν εἶναι ἡ οὕτω καλουμένη Ἐλευθερία τῆς Βουλῆσεως, ἣτις ἀποτελεῖ μὲν ἀπογῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν καταχρηστικὴν οὕτω κληθεῖσαν διδασκαλίαν περὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἀληθείας, ἀλλ' ἡ Πολιτικὴ ἢ Κοινωνικὴ Ἐλευθερία, ἣτις ἡ φύσις καὶ τὰ ὄρια τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν νομίμως ἡ κοινότης δύναται νὰ ἐξασκήτῃ ἐπὶ τοῦ ατόμου. Ζήτημα, ὅπερ ὑπὸ τοιαύτην γενικὴν ἐπιφάνειαν σπανίως ἐξεδηλώθη καὶ οὐδέποτε σχεδὸν ἐξητάσθη, τοῦ ὁποίου ὁμοίᾳ ἢ λεληθῆτος ἐνεργούσα ἐπιρροὴ γίνεται αἰεὶ καὶ πολλαχῶς κατὰ τὴν αἰζητήριον τῶν ζητημάτων τῶν νῦν χρόνων καὶ τὸ ὅποιον πιθανῶς μετ' οὐ πολὺ νὰ καταστῇ τὸ σπουδαιότατον τοῦ μέλλοντος ζήτημα. Τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπὸ τινεσὶν ἐποῖν δὲν εἶναι νέον, ἀλλὰ πολλῶν μάλλον ἔχρησε τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων σχεδὸν χρόνων· εἰς τὴν βαθμίδα οὗτως τῆς ἀναπτύξεως, εἰς ἣν τὸ μάλλον πολιτισμένον τοῦ ἡμετέρου γένους μέρος ἐφθασε σήμερον, ὑπὸ ἄλλαν παρουσιάζεται φάσιν καὶ ἀπαιτεῖ νέαν καὶ βαθυτέραν μελέτην.

Ἡ μεταξὺ Ἐλευθερίας καὶ Ἀρχῆς πάλη εἶναι ὁ κυριώτερος χαρακτήρ, τὸν ὁποῖον ἀνακαλύπτομεν κατὰ τὰς ἱστορικὰς ἐκείνας ἐποχάς, αἱ ὁποῖαι πρωϊότερον γίνονται εἰς ἡμᾶς γνωσταί, ἰδίως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος, Ῥώμης καὶ Ἀγγλίας. Ἄλλ' εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἡ πάλη αὕτη ἦτο μεταξὺ ὑπηκόων, ἢ τάξεων τινῶν τῶν ὑπηκόων, καὶ τῶν Κυβερνήσεων. Ἐλευθερία ἐσήμαινον ὑπεράσπισιν κατὰ τῆς τυρανίας τῶν κρατούντων. Οὗτοι δὲ (ἐκτὸς εἰς τινὰς δημοκρατικὰς τῆς Ἑλλάδος κυβερνήσεις) εὐμισκοντο, καθὼς ἐκίνετο, εἰς φυσικῶς ἀναγκάσιαν ἀντίθεσιν πρὸς

τοὺς κυβερνωμένους. Ἡ κυβέρνησις ἐξήκατο ὑπ' ἐνός κυβερνήτου ἢ ὑπὸ κυβερνώσης φυλῆς ἢ τάξεως, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ ἐπήγαγεν ἐκ κληρονομίας ἢ ἐκ κατακτήσεως, καὶ οἱ ὅποιοι πάντως δὲν κατεῖχον τὴν ἀρχὴν τῆ συναινέσει τῶν κυβερνωμένων· ἀλλ' οὗτοι ὅμως δὲν ἐτόλμων, ἴσως δὲ καὶ δὲν ἐπεθύμουν νὰ τοῖς διαφιλονεικήσῃ ταύτην, οἰκισθῆποτε καὶ ἂν ἐλάμβανον προφυλάξεις κατὰ τῆς καταπιεστικῆς ἐξουσίης τῆς ἀρχῆς αὐτῶν. Ἡ δύναις τῶν ἐθεωρεῖτο ἀναγκαῖα, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὰ μέγιστα ἐπικίνδυνα· ἐθεωρεῖτο ὡς ὄπλον τὸ ὅποιον ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ δοθείσης εὐκαιρίας κατὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν ὑπικίων ὅπως μετεχειρίζοντο αὐτὴν καὶ κατ' ἐχθρῶν ἐξωτερικῶν. Πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀσθενεστέρων τῆς κοινωνίας μελῶν ἀπὸ ἀναριθμήτων γυπῶν, ἦτον ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχῃ ἀρπακτικὸν ὄργανον ἰσχυρότερον τῶν λοιπῶν καὶ δυνάμενον νὰ περιστέλλῃ τοὺς γύπας τούτους. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς τῶν γυπῶν δὲν ἦτον ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων, τῶν μικροτέρων ἀρπυιῶν, διατεθειμένος πρὸς διαρπαγὴν τοῦ ἰδίου ποιμνίου, ἦτον ἀνάγκη νὰ εὕρισκῃται τοῦτο διηλεκτικῶς εἰς ἀμυντικὴν θέσιν κατὰ τοῦ βάρους καὶ τῶν γαιψῶν αὐτοῦ ὀνόχων.

Τούτου ἐνεκὰ οἱ φίλοι τοῦ λαοῦ ἐζήτησαν νὰ θέσωσιν ὄρια εἰς τὴν δύναιν τοῦ ἀρχόντος, καὶ διὰ τῆς λέξεως *ἐλευθερία*, τὸν περιορισμὸν τοῦτον ἐσήμαινον. Κατὰ δύο δὲ τρόπους ἐθίθεον τὴν ἐλευθερίαν ταύτην. Πρῶτον μὲν, διὰ τῆς ἐπιτυχίας ἀναγνωρίσεως ἀτελειῶν τινῶν, καλουμένων πολιτικῶν ἐλευθεριῶν ἢ δικαιωμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ὑπὸ τοῦ κυβερνήτου παραβίασις ἐθεωρεῖτο ὡς παραβίασις καθήκοντος, καὶ τὰ ὅποια εἰν παρεβιάζεν, ἀντίστασις μερικὴ ἢ γενικὴ στάσις, ἐθεωρεῖτο δικαία. Δεύτερος δὲ τρόπος, καὶ ἰδίως ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, ὑπῆρξεν ἡ ἐθρυσίς φραγμῶν συνταγματικῶν, οἱ ὅποιοι τὴν συναινέσει τῆς κοινότητος ἢ σώματος τινος θεωρουμένου ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὰ συμφέροντα αὐτῆς, ἀπήτουν ὡς ἀναγκαῖον ὄρον εἰς τινὰς τῶν σπουδαιωτέρων τῆς κυβερνώσης ἀρχῆς πράξεις. Εἰς τὸ πρῶτον εἶδος τῶν περιορισμῶν τούτων ἡ κυβερνώσα ἀρχὴ, ἐν ταῖς πλείστασις τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ὑπεχρέωθη, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, νὰ ὑποκύψῃ. Ἀλλὰ δὲν συνέβη τὸ αὐτὸ καὶ ὡς πρὸς τὸ δεύτερον· καὶ, ὅπως ἐπιτύχωσι τοῦτο, ἢ, ὅπου ἐν μέρει τὸ ἐπέτυχον, ὅπως τὸ ἐπιτύχωσι πλεονέστερον, ὑπῆρξε πανταχοῦ τῶν ἐραστῶν τῆς Ἐλευθερίας ὁ κύριος σκοπός. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν οἱ ἄνθρωποι ἤρκοοντο νὰ πολεμῶσι τὸν ἕνα ἐχθρὸν διὰ τοῦ ἑτέρου, νὰ κυβερνῶνται δ' ὑπ' ἐνός κυρίου, ἐπὶ τῷ ὄρει νὰ ἦναι μᾶλλον ἢ ἥττον ἀποτελεσματικῶς ἐξασφαλισμένοι κατὰ τῆς τυραννίης αὐτοῦ, ὁ ζήλος τῶν φι-

λιλευθέρων δὲν προέβαινε πέραν τοῦ σημείου τούτου. Ἄλλ' ὅμως, προκηγομένων τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐπῆλθε χρόνος, καθ' ὃν οἱ ἄνθρωποι ἔπαυσαν πλέον νὰ νομίζωσιν ἀνάγκην φυσικὴν τὸ ν' ἀποτελῶσιν οἱ ἄρχοντές των δυνάμιν ἀνεξάρτητον, ἐναντία πρὸς αὐτοὺς, ἔχουσαν συμφέροντα. Ἐράνη δὲ εἰς αὐτοὺς πολὺ προτιμότερον νὰ ἦναι οἱ διάφοροι τῆς Πολιτείας ἄρχοντες μόνον πληρεξούσιοι ἢ ἐπίτροποί των, τοὺς ὁποίους νὰ δύνανται ν' ἀνακαλῶσι κατ' ἀρέσκειαν. Κατὰ τοῦτον μόνον τὸν τρόπον ἐνόμισαν ὅτι ἡ δύναντο νὰ ἔχωσι πλήρη ἀσφάλειαν κατὰ τῆς πρὸς θλάθην αὐτῶν καταχρήσεως τῶν δυνάμεων τῆς κυβερνήσεως. Πρὸς τὸν νέον τοῦτον πόθον, τοῦ ἐκλέγειν προσωρινούς κυβερνήτας, ἐστράφησαν θαυμαδὸν αἱ προσπάθειαι τῆς φιλελευθέρου μερίδος, ὅπουδῆποτε τιαυτῆ μερὶς ὑπῆρχε, καὶ ἐγκατελείφθησαν, κατὰ μέγα μέρος, αἱ προκηγόμεναι προσπάθειαι, πρὸς περιορισμὴν τῆς δυνάμεως τῶν κυβερνητῶν. Ἐνῶ δὲ ὁ ἀγων, ὅπως ἡ κυβερνώσα δυνάμις ἐξέρχεται ἐκ τῆς περιοδικῆς τῶν ἀρχομένων ἐκλογῆς, προέβαινε, ἤρχισάν τινες νὰ νομίζωσιν ὅτι πολὺ μεγάλη σπουδαιότης εἶχεν ἀποδοθῆ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ περιορισμοῦ τῆς δυνάμεως αὐτῆς. Ὁ περιορισμὸς οὗτος, ἐνόμιζον, ἦτο μέσον ἐπινοηθὲν κατὰ κυβερνητῶν, τῶν ὁποίων τὰ συμφέροντα ἦσαν συνθήκως ἐναντία εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ· ἀλλ' ὅ,τι ἤδη ἀπχρῆτετο ἦτον, νὰ συντακτισθῶσιν οἱ κυβερνηταὶ μετὰ τὸν λαόν, ἵνα τὸ συμφέρον καὶ ἡ θέλησις αὐτῶν ὦσι τὸ συμφέρον καὶ ἡ θέλησις τοῦ ἔθνους. Τὸ ἔθνος δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ προστατευθῆ κατὰ τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ θελήσεως· δὲν ὑπῆρχε φόβος μήπως τυραννῆσῃ αὐτὸ ἐαυτό· ἔχει μόνον οἱ κυβερνηταὶ νὰ ἦσι πράγματα· εἰς αὐτὸ ὑπεύθυνοι καὶ νὰ παύωνται εὐκόλως καὶ κατ' ἰδίαν τοῦ ἔθνους ἀρέσκειαν, τὸ δὲ ἔθνος ἡ δύναντο τότε νὰ τοῖς ἐμπιστευθῆ δυνάμιν, τῆς ὁποίας τὴν χρῆσιν πράγματα αὐτὸ ἤθελε ὑπαγορεύει. Ἡ δυνάμις των ἦτον αὐτοῦ τοῦ ἔθνους ἢ δυνάμις συγκεντρωμένη καὶ ὑπὸ μορφὴν καθιστώσαν εὐχερεστέρην τὴν ἐξάσκησιν αὐτῆς. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ συλλογίζεσθαι, ἢ ἴσως μᾶλλον, τοῦ συνκισθῆναι, ἦτο κοινὸς κατὰ τὴν τελευταίαν γενεάν μετὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν φιλελευθέρων καὶ, ὡς φαίνεται, ἀκόμη ἐπικρατεῖ ἐν τῇ Ἑπειρωτικῇ Εὐρώπῃ. Ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι παραδέχονται ὅτι πρέπει νὰ τίθενται ὅρια εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν κυβερνήσεων (οὐχὶ θεδραίως τῶν κυβερνήσεων αἱ ὁποιαί, κατ' αὐτοὺς, δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι) διακρίνοντι ὡς φυσικαὶ ἐξαιρέσεις μετὰ τῶν πολιτικῶν φιλοσόφων τῆς Ἑπειρωτικῆς Εὐρώπης. Ὅμοια φρονήματα πιθανὸν νὰ ἐπεκράτουν σήμερον καὶ παρ' ἡμῖν, (τοῖς Ἀγγλοῖς), ἐάν αἱ περιστάσεις, αἱ ὁ

ποῖται ἐπὶ τινα χρόνον ἐνεβάρζονον ταῦτα, ἤθελον ἐξακολουθήσει ἀμετάβλητοι.

Ἀλλὰ καθὼς εἰς τὰ άτομα οὕτω καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς θεωρίας, ἡ ἐπιτυχία ἀποκαλύπτει πολλάκις λάθη καὶ ἐλλείψεις, τὰς ὁποίας ἡ ἀποτυχία πιθανὸν ἴ ἀπέκρυπτε διὰ παντός. Ἡ ἰδέα, ὅτι οἱ λαοὶ δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ περιορίσωσι τὴν δύναμιν, ἢν ἐξασκῶσιν ἐφ' ἑαυτῶν, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆται ὡς ἀξίωμα, ἐνὸς τε κυβερνητικῆς δημοκρατικῆς ἢ το μόνον ἀντικείμενον τῶν ἡμετέρων ὀνειρῶν, ἢ τι περὶ τοῦ ὁποίου ἀνεγνωμεν μόνον ὡς ὑπάρχοντος ποτὲ ἐν τῷ παρελθόντι εἰς ἐποχὴν λίαν ἀφ' ἡμῶν μακρυσμένην. Οὐδ' ἔπρεπεν ἀναγκαστικῶς νὰ κλονισθῆ ἡ ἰδέα αὕτη ἐκ τιμῶν προσωκαίρων ἀποπλανήσεων, ὁποῖαι αἱ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐπεὶδὴ τὰς χειροτέρας αὐτῶν διέπραξεν ἡ τὴν ἀρχὴν σφετερισθεῖσα μειονότης, καὶ ἐπεὶδὴ αὗται ὅπως δὴποτε ἤσαν τὸ ἀποτέλεσμα οὐχὶ τῆς διαρκoῦς ἐνεργείας θεσμῶν δημοκρατικῶν, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς αἰφνιδίως καὶ σπασμοδικῆς ἐκρήξεως κατὰ τοῦ μοναρχικοῦ καὶ ἀριστοκρατικοῦ δεσποτισμοῦ. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου, πάλαιτι δημοκρατικῆ κατέλαβε μέγα μέρος τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, καὶ κατέστη ἐν τῶν ἰσχυροτέρων μελῶν τῆς κοινότητος τῶν ἐθνῶν, ἐκτοτε δὲ τὸ αἰρετὸν καὶ ὑπεύθυνον τῆς κυβερνήσεως κατέστησαν ἀντικείμενον παρατηρήσεων καὶ ἐπικρίσεων, αἱ ὁποῖαι εἰσὶν ἡ ἀρρεωτος συνέπεια τῶν μεγάλων γεγονότων. Εἶδον τότε οἱ ἄνθρωποι ὅτι φράσεις τοιαῦται ὡς « ἡ αὐτοκυβέρνησις » καὶ « ἡ δύναμις τοῦ λαοῦ ἐφ' ἑαυτοῦ, » δὲν ἐκφράζον τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων κατάστασιν. « Ὁ λαὸς » ὁ ὁποῖος ἐξασκεῖ τὴν δύναμιν δὲν εἶναι πάντοτε ὁ αὐτὸς λαὸς μ' ἐκείνον, ἐφ' οὗ ἡ δύναμις ἐξασκεῖται, καὶ ἡ καλουμένη « αὐτοκυβέρνησις » δὲν εἶναι ἡ κυβερνήσις ἐκάστου ὑφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἡ κυβερνήσις ἐκάστου ὑφ' ὄλων τῶν ἄλλων. Πρὸς τούτοις, θέλησιν τοῦ λαοῦ λέγοντες, ἐνοουῦμεν πράγματι τὴν θέλησιν τοῦ πολυαριθμοτέρου ἢ τοῦ δραστηριωτέρου μέρους τοῦ λαοῦ, ἢτοι τὴν τῆς πλειονότητος, ἢ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι καταρθῶσι νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς πλειονότης ὁ λαὸς, ἐπομένως, δύναται νὰ ἐπιθυμήσῃ τὴν καταπίεσιν μέρους ἑαυτοῦ καὶ ἀπαιτοῦνται διὰ τοῦτο προσωλαξείεις καὶ κατὰ τῆς καταχρήσεως ταύτης ὡς καὶ κατὰ πάσης ἄλλης καταχρήσεως ἐξουσίας. Ἐπομένως ὁ περιορισμὸς τῆς δυνάμεως τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τῶν ἀτόμων εἶναι οὐχ ἤττον ἀναγκαῖος καὶ ὅταν οἱ κατέχοντες τὴν ἐξουσίαν ὑπέχωσι τακτικῶς εὐθύνας εἰς τὴν κοινότητα, δηλ. εἰς τὸ ἰσχυρότερον μέρος αὐτῆς. Ἡ τοιαύτη ὑψὶς τῶν πραγμάτων ἐγένετο ἀνευ δυσκολίας παραδεκτὴ διότι

ἀρέσκει καὶ εἰς τὴν σκέψιν τῶν φιλοσοφούντων καὶ εἰς τὰς κλίσεις τῶν σπουδαίων ἐκείνων τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας τάξεων, εἰς ὧν τὰ ἀληθῆ ἢ ὑποτιθέμενα συμφέροντα ἢ δημοκρατία εἶναι ἐναντία. Ἐν δὲ ταῖς πολιτικαῖς μελέταις ἡ τυραννία τῆς πλειονότητος ἤδη γενικῶς περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν κακῶν κατὰ τῶν ὑποίων ἢ κοινωνία ὀφείλει νὰ ἔχη ἄγρυπνον τὸ ὄμμα.

Ὡς αἱ ἄλλαι τυραννίαι, οὕτω καὶ ἡ τῆς πλειονότητος ὑπῆρξε κατὰ πρῶτον, καὶ παρὰ τοῖς πολλοῖς εἶναι ἀκόμη καὶ τώρα ἐπίφοβος, κυρίως ὡς ἐνεργοῦσα διὰ τῶν πράξεων τῶν δημοσίων ἀρχῶν. Ἀλλ' ἄνδρες βαθύτερον βλέποντες παρετήρησαν ὅτι, ὅταν ἡ κοινωνία αὐτὴ ἦναι ὁ τύραννος (ἢ κοινωνία ὡς σύνολον ἀπέναντι ἐκάστου τῶν μελῶν τὰ ὅποια ἀπαρτίζουσιν αὐτήν), τὰ μέσα αὐτῆς πρὸς τὸ τυραννεῖν δὲν περιορίζονται εἰς τὰς διὰ τῶν χειρῶν τῶν πολιτικῶν λειτουργῶν τις ἐνεργουμένης πράξεις. Ἡ κοινωνία δύναται νὰ ἐκτελέσῃ, καὶ ἐκτελεῖ αὐτὴ τὰ ἴδια αὐτῆς δόγματα καὶ ἐὰν ἀντὶ δικαίων τὰ δόγματα αὐτῆς ἦναι ἀδίκαια, ἢ ἐὰν ἦναι δόγματα περὶ πραγμάτων, εἰς τὰ ὅποια ὀφείλει νὰ μὴ ἀναμειγνύηται, ἐξασκεῖ κοινωνικὴν τυραννίαν πολὺ ἐπιφοβωτέραν πολλῶν πολιτικῶν καταπίεσεων, διότι καὶ μὲν δὲν ὑπηρετεῖται ὑπὸ ἐπίσης ἰσχυρῶν ποινῶν, παρέχει ὅμως πολὺ ὀλιγωτέραν μέσα ὑπεκφυγῆς εἰς τὸ ἄτομον, εἰσδύουσα βαθύτερον πάσης ἄλλης τυραννίας εἰς τὰς λεπτομερείας τοῦ βίου καὶ ὑποδουλοῦσα αὐτὴν τὴν ψυχήν. Ὅθεν δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ κατὰ τῆς τυραννίας τῆς ἀρχῆς ὑπεράσπισις, ἀλλ' ἔχρουεν ἐπίσης ἀνάγκην ὑπερασπίσεως 1) κατὰ τῆς τυραννίας τῆς ἐπικρατούσης γνώμης καὶ διαθέσεως 2) κατὰ τῆς τάσεως τῆς κοινωνίας ἵνα ἐπιβῆλλῃ, ὅχι διὰ πολιτικῶν ποινῶν ἀλλὰ δι' ἄλλων μέσων, τὰς ἰδίας αὐτῆς ἰδέας καὶ συνήθειας ὡς κανόνας, καὶ ὡς νὰ βυθιζῶσι τὴν διάγωγὴν τῶν ἐκείνοι, τῶν ὁποίων αἱ δοξαῖαι διαφέρουσιν ἀπὸ τὰς ἰδικῆς τῆς 3) κατὰ τῆς τάσεως αὐτῆς νὰ ἐμποδίσῃ καὶ, ὅπου δυνατόν, νὰ καταπνίγῃ τὴν ἀνάπτυξιν πάσης ἀτομικότητος μὴ ἐναρμονίως διακειμένης πρὸς τὰς ἐξείς αὐτῆς, καὶ ν' ἀναγκάσῃ πάντας τοὺς χαρακτήρας νὰ συμμορφῶνται τῷ ἰδίῳ αὐτῆς προτύπῳ. Ὑπάρχει δὲ ὅμοιο εἰς τὴν νόμιμον ἐπέμβασιν τῆς γενικῆς γνώμης ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ἀνεξαρτησίας ἢ δὲ εἴρσις τοῦ ὅριου τούτου καὶ ἡ τήρησις αὐτοῦ κατὰ πάσης προσβολῆς εἶναι τῶν ἀπαραίτητα διὰ τὴν εὐδωσίαν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὅσον καὶ ἡ κατὰ τοῦ πολιτικοῦ δεσποτισμοῦ ὑπεράσπισις.

Ἀλλ' εἰ καὶ ἡ πρότασις αὕτη ἐν τῇ γενικότητι αὐτῆς δυσκό-

λωσ δύναται ν' ἀμφισβητηθῆ, τὸ πρακτικὸν ὅμως ζήτημα, τοῦ νὰ τεθῆ τὸ ὄριον, πῶς νὰ συμβεβασθῆ ὀρθῶς ἡ ἀτομικὴ ἀνεξαρτησία μὲ τὴν τῆς κοινωνικῆς κυριαρχίαν, εἶναι ζήτημα, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον τίποτε σχεδὸν εἰσέτι δὲν ἔγινε. Πᾶν ὅ,τι καθιστᾷ παντὸς ἀνθρώπου πολυτέμον τὴν ὑπαρξίν, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἐπιβαλλομένου εἰς τὰς πράξεις τῶν ἄλλων. Κανόνες τινὲς ἄρα διαγωγῆς πρέπει νὰ ἐπιβληθῶσι, πρῶτον μὲν διὰ νόμου, εἶτα δὲ διὰ τῆς κοινῆς γνώμης; ἐπὶ πολλῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια δὲν εἶναι φυθμίασι διὰ νόμου. Τίνες πρέπει νὰ ᾔναι οἱ κανόνες οὗτοι, εἶναι τὸ κύριον ζήτημα ἐν τοῖς ἀθρωπίνους πράγμασιν· ἀλλὰ τοῦτο, ἐὰν ἐξαρέσωμέν τινες ἐκ τῶν ἀπλουσάτων περιπτώσεων, εἶναι ἐξ ἐκείνων τῶν ζητημάτων εἰς τῶν ὁποίων τὴν λύσιν ἐλαχίστη πρόοδος ἐγένετο. Οὐδὲ δύο αἰῶνες καὶ σχεδὸν οὐδὲ δύο χῶραι ἐβήσαν, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς μιᾶς ἐποχῆς ἢ χώρας εἶναι ἀντικειμένον ἐκπλήξεως διὰ πᾶσαν ἄλλην. Καὶ ὅμως οἱ ἄθρωποι ὠρισμένου τινὸς αἰῶνος ἢ ὠρισμένης χώρας ἔχουσι τόσον ὀλίγον συνείδησιν τοιαύτης τινὸς δυσκολίας ἐν τῷ ζητηματι τούτῳ, ὡς ἐὰν ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἀνθρωπότης ὑπῆρξεν αἰετοπε σύμφωνος. Οἱ κανόνες, οἱ ὅποιοι ἰσχύουσι μεταξὺ αὐτῶν, φαίνονται αὐτοῖς αὐτόδηλοι καὶ ἀφ' ἑαυτῶν δικαιολογούμενοι. Ἡ γενικὴ σχεδὸν αὕτη ἀπάτη εἶναι ἐν τῶν παραδειγμάτων τῆς μαγικῆς; ἐπιρροῆς τῆς συνθεσίας, ἡ ὅποια δὲν εἶναι μόνον, κατὰ τὴν προσωμίαν, δευτέρα φύσις, ἀλλ' ἀπύστωτος ἐκλαμβάνεται ὡς ἡ πρώτη. Τὸ κράτος; αὐτῆς ἐναντῆθα εἶναι τοσοῦτον μᾶλλον ἀπεριόριστον, καθότι ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ ἐν γένει θεωρεῖται περιττόν νὰ δίδεται λόγος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἢ εἰς τοὺς ἄλλους ἢ εἰς ἑαυτούς. Οἱ ἄθρωποι συνείθισαν νὰ πιστεύωσι, καὶ τινες αὐτοκαλούμενοι φιλόσοφοι ἐνεθάρρουν αὐτούς νὰ πιστεύωσιν, ὅτι τὰ αἰσθηματά των, ἐπὶ ἀντικειμένων τοιαύτης φύσεως, εἶναι καλλίτερα τῶν λόγων καὶ περιττοὺς καθιστῶσι τοὺς λόγους. Ἡ πρακτικὴ ἀρχή, ἡ ὅποια ὀδηγεῖ αὐτοὺς εἰς τὰς γνώμας των ἐπὶ τῆς φυθμίας τῆς ἀθρωπίνης διαγωγῆς, εἶναι ἡ ἰδέα ἡ ὅποια κατέχει ἐκάστου ἀνθρώπου τὸν νοῦν, ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι ἔπρεπε νὰ ᾔναι ὑποχρεωμένοι νὰ πράττωσι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ καὶ ἐκείνων πρὸς οὐδ' αὐτὸς συμπαθεῖ. Οὐδεὶς θεδαίως συνομολογεῖ, ὅτι γνώμων τῆς ἑαυτοῦ κρίσεως εἶναι μόνον ἡ ἰδία του ὄρεξις· ἀλλὰ γνώμη περὶ διαγωγῆς, μὴ ὑποστηρίζουμένη διὰ λόγων, δύναται μόνον νὰ λογισθῆ ὡς ἐνὸς μόνου ἀτόμου πράξεις; καὶ ἐὰν οἱ δοθέντες τυχὸν λόγοι, ᾔναι ἀπλῆ ἐκκλησις εἰς ὁμοίαν προκρίσειν ἄλλων ἀνθρώπων, εἶναι εἰσέτι αὕτη μόνον ἀνθρώπων

πολλῶν ἀντὶ ἐνὸς προκίρσεως. Εἰς τὸν κοινὸν ὅμως ἀνθρώπου ἡ ἰδιὰ προκίρσεως, οὕτως υποστηριζομένη, δὲν εἶναι μόνον κατὰ πάντα ἀποχερῶν λόγος, ἀλλὰ καὶ ὁ μόνος τὸν ὅποιον ἐγγένηται ἔχει διὰ τὰς περὶ ἠθικῆς, καλαισθητικῆς ἢ τοῦ πρόποντος ἰδέας του, ὅσαι δὲν περιέχονται ῥητῶς ἐν τῷ θερηκευτικῷ αὐτοῦ δόγματι. Ἐπι δὲ καὶ ἐν τῇ ἐρηκτικῇ αὐτοῦ τούτου τοῦ δόγματος, αὐτὴ εἶναι ὁ κύριος ὀδηγός του. Ἐπομένως αἱ τῶν ἀνθρώπων γίνονται περὶ παντός ὅ,τι εἶναι ἀξίον ἐπαίνου ἢ φόβου, ἐπηρεάζονται ὑφ' ὅλων τῶν πολυεθῶν αἰτιῶν, αἱ ὅποια ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν ἐπιθρημῶν των ὡς πρὸς τὴν διαγωγήν των ἄλλων, καὶ αἱ ὅποια αἰτίαι εἶναι τόσον πολυάριθμοι ὅσον καὶ αἱ ῥυθμιζοῦσαι τὰς ἐπιθρημίας των ἐπὶ παντός ἄλλου ἀντικειμένου. Ἐνίοτε ὁ λόγος, ἄλλοτε αἱ δαισιδαίμονιαι ἢ αἱ προλήψεις των, συγχάκις αἱ κοινωνικαὶ αἰτιῶν κλίσεις, ὅχι σπανίως αἱ ἀντικοινωνικαί, ὁ φθόνος ἢ ἡ ζήλοστυπία των, ἡ ἀλαζονεῖα ἢ ἡ ὑπεροψία των· ἀλλὰ συνήθεστερον αἱ ἐπιθρημῖαι ἢ αἱ ῥυθμίσεις των δι' ἐαυτοῦς, ἢ συγχωρητικὴ ἢ ἡ ἀσυγχωρητικὴ αὐτῶν φιλικυτία. Πανταχοῦ ὅπου ὑπάρχει τάξις τις ἀρχουσα, μέγα μέρος τῆς ἐκεῖ ἰσχυροῦσθαι ἠθικῆς κινεῖται ἐκ τῶν ἰδίων συμφερόντων καὶ ἐκ τῆς ἰδιαζούσης θέσεως τῆς τάξεως ταύτης. Ἡ ἠθικὴ σχέση μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Πηλώτων, μεταξὺ Ἀμερικανῶν γαιοκτητῶν καὶ μετῶν, μεταξὺ τῶν ἐμόνων καὶ ἐπικλήων, μεταξὺ εὐπατριδῶν καὶ δημοσίων, μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἐμαρτύρηται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῶν τοιούτων τῶν τάξεων, συμφερόντων καὶ αἰσθημάτων· καὶ τα ὅσα παρεχθέντα φρονήματα ἀντεπενεργῶν πάλιν ἐπὶ τῶν ἠθικῶν συνεπιθρημάτων των μελῶν τῆς ἀρχουσῆς τάξεως εἰς τὰς πρὸς ἄλληλα σχέσεις των. Ὅπου δὲ τούναντίον, τάξις τις, πρότερον ἀρχουσα, ἀπώλεσε τὴν πρότερον αὐτῆς ἰσχύιν, ἢ ὅπου ἡ ἰσχύς αὐτῆ εἶναι ἀντιδημοτικὴ, ἐκεῖ τὰ ἐπικρατούμενα ἠθικὰ αἰσθήματα συγχάκις φέρουσι τὸν τύπον τῆς ἀντιπράξεως κατὰ παντός εἶδους ὑπεροχῆς. Ἀλλῆ γόνιμος πηγὴ ὑπαγορευτικῶν καὶ ἀπαγορευτικῶν διαγωγῆς κανόνων, τοὺς ὅποιους ἔθος καὶ νόμος ἔχουσι καθιερώσει, ὑπέρξει ἢ δουλοπρέπεια τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς ὅ,τι ἐνομιάζετο ἀρέσκον ἢ ἀπαρέσκον εἰς τοὺς κοσμικοὺς αὐτῶν κυρίους ἢ εἰς τοὺς θεοὺς των. Ἡ δουλοπρέπεια αὕτη, ἂν καὶ κατὰ πάντα ἐγωϊστικὴ, δὲν εἶναι ὅμως ὑποκρισία· διεγείρει ἀληθῆ αἰσθήματα ἀποστρεφῆς. Αὕτη ἔκκαμε τοὺς ἀνθρώπους νὰ καύσωσι μάγους καὶ αἰρετικούς. Μεταξὺ τῶσων ταπεινοτέρων ἐπιδράσεων ἔσχον, ὡς εἶδος, τὸ μέρος των, καὶ σημαντικὸν μάλιστα, καὶ τὰ γενικὰ καὶ καταφανῆ συμφερόμενα τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν διεύθυνσιν των ἠθικῶν αἰσθημάτων· ὅχι ὅμως τόσον ἐπὶ τῇ θέσει τοῦ λόγου καὶ

τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀξίας, ὅσον ὡς συνέπεια τῶν συμπαθειῶν καὶ ἀντιπαθειῶν, τὰς ὁποίας αὐτὰ τὰ συμφέροντα ἀναπτύσσουσιν· εἶτα δὲ καὶ συμπάθειαι καὶ ἀντιπάθειαι, αἱ ὅσσαι οὐδὲν εἶχον κοινὸν πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας, ἐγένοντο ἐπαισθηταὶ ὡς συνεργήσασαι μὲ δύναμιν ἐπίσης μεγάλην εἰς τὴν θέσιν ἀρχῶν ἠθικῶν. Οὕτως αἱ κλίσεις καὶ αἱ ἀπέχθειαι τῆς κοινωνίας, ἡ ἰσχυροῦ τινος μέρους αὐτῆς, εἶναι τὸ κυριώτερον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον πρακτικῶς ὥρισε τοὺς κανόνας τοὺς τεθέντας πρὸς γενικὴν τήρησιν, ὑπὸ τὸ κύρος τοῦ νόμου ἢ τῆς γνώμης. Ἐν γένει δὲ καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἐξεῖχον ἐν τῇ κοινωνίᾳ κατὰ τὴν νόον καὶ τὸ αἰσθημα, ἀφῆσαν τὴν κατάστασιν ταύτην τῶν πραγμάτων ἠθικῶν κατ' ἀρχὴν, ὅσον καὶ ἂν ἠδύναντο ν' ἀμφισβητήσωσι τινὰς τῶν λεπτομερειῶν τῆς. Ἠσυχολήθησαν μᾶλλον μὲ τὸ ζήτημα τί ἐπρεπε ἡ κοινωνία ν' ἀγκυρᾷ, καὶ τί ν' ἀποστρέφεται, παρὰ μὲ τὸ ἄλλο ἐκεῖνο, ἂν αἱ συμπάθειαι καὶ ἀντιπάθειαι τῆς ἐπρεπε νὰ ἐπιβάλλωνται ὡς νόμος εἰς τὰ άτομα. Προβλήθησαν νὰ προσπαθήσωσιν ὅπως μεταβάλλωσι τὰ αἰσθηματὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ εἰδικῶν τινῶν ζητημάτων, ἐφ' ὧν αὐτοὶ ἐφρόνουσιν αἰρετικῶς, παρὰ νὰ θεωρήσωσι κοινὸν τὸν ἀγῶνα μετὰ τῶν αἰρετικῶν ἐν γένει καὶ ἐνωθῶσι μετ' αὐτῶν πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας. Ἐν οὐδεμίᾳ δὲ περιπτώσει ὑφώθησαν ἐκ προμελέτης ὑψηλότερα καὶ ἐτήρησαν τὴν θέσιν τῶν μετὰ πλείονος σταθερότητος ἢ ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν περιπτώσει· διδακτικὴ ὑπὸ πολλὰς ἐσῴψεις, καὶ μάλιστα ὡς παρέχουσα ἐνκυργὲς παράδειγμα διὰ τὸ σφαλερὸν τοῦ ἠθικοῦ κελουμένου συναισθήματος· διότι τὸ θεολογικὸν μῖσος (odium theologicum) τοῦ εὐλικρινοῦς θρήσκου εἶναι μία ἐκ τῶν ἥττον ἀμφιβόλων περιπτώσεων τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος. Ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι πρῶτοι ἐβραυσαν τὸν ζυγὸν τῆς Καθολικῆς αὐτοκαλουμένης ἐκκλησίας ὅσον ὀλίγον ἐγγεῖναι ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐπιτρέψωσι διαφορὰν θρησκευτικῆς γνώμης, ὅσον αὐτὴ ἐκεῖνη ἡ ἐκκλησία. Ἀλλ' ὅταν ἡ θερμότης τῆς πάλης παρήλθε χωρὶς νὰ δώσῃ ἐντελῆ νίκην εἰς οὐδεμίαν μερίδα, καὶ ἐκάστη ἐκκλησία ἡ αἵρεσις ὄφειλε νὰ περιορίσῃ τὰς ἐλπίδας τῆς εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ πεδίου, ὅπερ εἶχεν ἤδη καταλάβει, αἱ μειονότητες, ἐλέησαν ὅτι δὲν εἶχον ἐλπίδα νὰ κατασταθῶσι πλειονότητες, εὗρίθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐλθῶσιν εἰς λόγους μὲ ἐκείνους, οὓς δὲν ἠδύναντο νὰ ποιήσωσιν ὁμοδόξους τῶν, ὅπως λάθωσι τὴν ἀδειαν τοῦ ἑτεροδοξεῖν. Ἐπομένως ἐπὶ μόνου σχεδὸν τοῦ πεδίου τούτου τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι τῆς κοινωνίας διεξεδικηθήσαν κατ' ἀρχῆς ἐπὶ βάσεως εὐρείας ἰδρυμένας, καὶ ἡ ἀπαιτήσις τῆς κοινωνίας ὅπως ἐξασκήσῃ

τὸ κράτος αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἑτεροδόξων, ἀναγκασθὲν ἀμφοδότηθη. Οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς πρὸς τοὺς ὑποίους ὁ κόσμος ὀφείλει ὅτιν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν ἔχει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως εἶναι δικαίωμα ἀναπαλλοτρίωτον καὶ ἀπολύτως ἠρηθῆσαν ὅτι ἀνθρώπινον ὄν ὀφείλει λόγον εἰς ἄλλους διὰ τὰς θρησκευτικὰς του δοξασίας. Καὶ ὅμως τότε φυσικῆ εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ μισαλλοδοξία ἐπὶ παντός ἀντικειμένου, τὸ ὅποιον ὑπάρχει αὐτῷ προσφιλές, ὥστε ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία μόλις πρακτικῶς ἐπραγματοποιήθη ἐκεῖ, ἐνθα ἡ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, ἡ ὅποια δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ βλέπῃ τὴν ἑαυτῆς εἰρήνην ταρτασομένην ὑπὸ θρησκευτικῶν ἐριδῶν, προσέθηκε τὸ βάρος τῆς εἰς τὴν πλάστηργα. Εἰς πάντων σχεδὸν τῶν θρησκευτικῶν φρονούντων ἀτόμων τὸ πνεῦμα, καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς μᾶλλον ἀνεξίτητοις χώραις, τὸ καθήκον τῆς ἀνεξίτητικείας εἶναι παραδεσμεῖον μόνον ὑπὸ τινος σιωπηρῆς ἐπιφυλάξεως. Ὁ μὲν ἀνέχεται ἀντίφρῃσιν ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα τὴν ἐκκλησιαστικὴν κυβέρνησιν, ἀλλ' ὅχι ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα τὸ δόγμα· ὁ δὲ ἀνέχεται πάντα ἄλλον, ἐκτός τοῦ Παπιστοῦ ἢ τοῦ προσβέοντος· μίαν μόνον ὑπὸστασιν τοῦ Θεοῦ· ἄλλος δὲ, πάντα, ὅστις πιστεύει εἰς τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείαν· ὀλίγοι δ' ἐκτείνου τὴν ἐπιεικεῖαν τῶν ὀλίγων προξωτέρω, ἀλλὰ σταματοῦν εἰς τὴν εἰς ἕνα Θεὸν καὶ εἰς μέλλουσαν ζωὴν πίστιν. Παντοῦ, ὅπου τὸ κλίθημα τῆς πλειονότητος ἐξακολουθεῖ ἀγνῶν καὶ ἑσπερον, ἡ ἀξίωσις αὐτῆς ὅπως ὑπακούεται, ὀλίγον κατηνέθη. Ἐν Ἀγγλίᾳ, ἕνεκα τῶν ἰδιαιτέρων περιστάσεων τῆς πολιτικῆς καὶ ἱστορίας, ἀν καὶ ὁ ζυγὸς τῆς γνώμης εἶναι ἴσως βαρύτερος, ὁ τοῦ νόμου εἶναι ἐλαφρότερος ἢ εἰς πλείστας ἄλλας τῆς Εὐρώπης χώρας· καὶ ὑπάρχει μεγάλη ἀποστροφή πρὸς πάσαν ἄμασον ἐπέμβασιν εἴτε τῆς νομοθετικῆς εἴτε τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας εἰς τὴν ἰδιωτικὴν διαγωγὴν, ὅχι τόσον ἕνεκα δικαίου τινὸς σεβασμοῦ πρὸς τὴν τοῦ ἀτόμου ἀνεξαρτησίαν, ὅσον ἕνεκα τῆς εἰσέτι σιζομένης ἐξέως τοῦ θεωρεῖν τὴν κυβέρνησιν ὡς ἀντιπροσωπεύουσαν συμφέροντα ἀντίθετα τῶν κοινῶν συμφερόντων. Ἡ πλειονότης δὲν ἐμάχθη εἰσέτι νὰ θεωρῇ τὴν δύναμιν τῆς κυβερνήσεως ὡς ἰδίαν ἑαυτῆς δύναμιν, ἢ τὰς γνώμης τῆς ὡς ἰδίᾳ ἑαυτῆς γνώμης. Ὅταν δὲ φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία θέλει εἰσθαι πιθανὸν ἐκτελειμένη εἰς τὰς προσβολὰς τῆς κυβερνήσεως, ὅπως εἶναι τώρα ἤδη εἰς τὰς τῆς δημοσίας γνώμης. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπάρχει εἰσέτι ἀρκούντως ἰσχυρὸν αἰσθημα ἔτοιμον ὅπως ἐξεγερθῇ κατὰ πάσης τοῦ νόμου ἀποπειρᾶς πρὸς ἐξέλεγχιν τῶν ἀτόμων εἰς πράγματα, εἰς τὰ ὅποια μέχρι τοῦδε δὲν εἶχον συνει-

θίσει να εξελεγχθῶνται ὑπὸ αὐτοῦ, καὶ τοῦτο ἄνευ τινὸς διακρίσεως, ἂν ἡ ὑπόθεσις ὑπάγεται ἢ ὄχι εἰς τὸν νόμιμον κύκλον τοῦ κυβερνητικοῦ ἐλέγχου· ὥστε τὸ αἰσθημα τοῦτο, καθ' ἑαυτὸ λίαν σωτήριον, συχνάκις ἐφαρμόζεται ἐπίσης παραλόγως ὡς καὶ μετὰ λόγου κατὰ τὰς ἰδιαιτέρας τῆς ἐφαρμογῆς του περιπτώσεις. Δὲν ὑπάρχει τῶντι ἀνεγνωρισμένη ἀρχὴ δι' ἧς νὰ διακρίνεται κατὰ τρόπον τινὰ συνήθη τὸ κατάλληλον ἢ ἀκατάλληλον τῆς ἐπεμβάσεως τῆς κυβερνήσεως. Οἱ ἄνθρωποι ἀποφατίζουσιν κατὰ τὰς προσωπικὰς των κλίσεις. Οἱ μὲν, ὁσάκις βλέπωσιν ὅτι ὑπάρχει καλὸν τι διὰ τὰς παρῆθ', ἢ κακὸν τι ἵνα θεραπευθῆ, ἀσμένως θὰ παρεκίουν τὴν κυβερνήσιν ὅπως ἀναλάβῃ τὸ ἔργον, ἐνῶ ἄλλοι προτιμῶσι νὰ ὑποφέρωσι σχεδὸν πᾶν κοινωνικὸν κακόν, ἢ νὰ προσθέσωσι τι νέον εἰς τὰ ἔργα τῆς κυβερνήσεως. Καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐρ' ἐκάστης περιπτώσεως τάσσονται εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἑτέραν μερίδα, κατὰ τὴν γενικὴν τάξιν τῶν αἰσθημάτων των ἑσπῆν, ἢ κατὰ τὸν βαθμὸν τοῦ διακρίνοντος, τὸ ὁποῖον αἰσθάνονται ἐπὶ τῆς ὑπόθεσεως τῆς προτεινομένης εἰς τὴν κυβερνήσιν ἵνα ἐπιληφθῇ αὐτῆς, ἢ κατὰ τὴν πεποιθήσιν ἣν ἔχουσιν, ὅτι ἡ κυβερνήσις θέλει ἢ δὲν θέλει ἐπιτελέσει αὐτὴν καθ' ὃν τρόπον αὐτοὶ προτιμῶσι· πολλοὶ δὲ σπανίως κινούνται ὑπὸ γνώμης τινὸς κεραιδάντου, ἢ μετὰ ὄριμον σκέψιν ἐσχημάτισαν περὶ τῶν ἀντικειμένων τὰ ὑποία πρέπει νὰ ὑπάγουνται ὑπὸ τὴν ἀριαιδιότητα τῆς κυβερνήσεως. Καὶ μοὶ φαίνεται ὅτι καὶ ἐν τοῖς νῦν χρόνοις ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τοῦ κανόνος ἢ τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἡ μὲν μία μερὶς ἀπατάται ἐπίσης συχνὰ ὡς καὶ ἡ ἑτέρα· τὴν ὑπερέκειον τῆς κυβερνήσεως ἐπίσης, σχεδὸν συχνὰ παραλόγως ἐπικαλοῦνται, καὶ παραλόγως καταδικάζουσι.

Σκοπὸς τῆς πραγματείας ταύτης εἶναι νὰ κηρύξῃ ἀρχὴν πολὺ ἀπλήν, ἢ ὑποία νὰ διέπῃ ἀπολύτως τὴν διαγωγὴν τῆς κοινωνίας πρὸς τὸ ἄτομον, ὡς πρὸς πάντα περιορισμὸν καὶ ἐλεγγον, εἴτε τὰ ἐφαρμόζόμενα μέσα εἶναι φυσικὴ δύναμις, ὑπὸ τὸν τύπον νομικῶν ποινῶν, εἴτε ὁ ἠθικὸς καταναγκασμὸς τῆς δημοσίας γνώμης. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι, ὅτι ὁ μόνος σκοπὸς δι' ὃν οἱ ἄνθρωποι δικαιούνται, ἀτομικῶς ἢ συλλήθδην, νὰ ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἐνεργεῖαν τοῦ ὁμοῦ των, εἶναι ἡ ἴδια ἑαυτῶν ὑπεράσπισις· ὅτι ὁ μόνος ἕνωσις λόγος ὅν κοινότης πεπολιτισμένη δύναται νὰ ἔχῃ πρὸς γρήσιν βίας κατὰ τινος τῶν μελῶν αὐτῆς, εἶναι ἵνα ἐμποδίσῃ αὐτὸ νὰ βλάβῃ ἄλλους. Τὸ ἴδιον συμφέρον αὐτοῦ τοῦ μέλους τῆς κοινωνίας, εἴτε φυσικὸν εἴτε ἠθικόν, δὲν εἶναι ἀπογρᾶν λόγος γρήσεως βίας κατ' αὐτοῦ. Δὲν ἠθέλει εἶσθαι δίκαιον ἢ ἀναγκασθῆ τι νὰ πράξῃ ἢ ἀποφύγῃ τι, διὰ τὸν λόγον

ὅτι τοῦτο θά ἦτο κέλλιον δι' αὐτόν, ἢ ἤθελε τὸν καταστήσει εὐ-
 τυχεστέρου, ἢ διὰ τὸν λόγον ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἄλλων,
 ἤθελεν εἶναι σοφὸν ἢ καὶ δίκαιον νὰ πράξῃ οὕτως. Οὗτοι εἶναι
 καλοὶ λόγοι διὰ νὰ ἐπιπλήξῃ τις αὐτόν ἢ νὰ τὸν νοθεύσῃ, ἢ νὰ
 τὸν πείσῃ ἢ νὰ τὸν ἐξορκίσῃ, ἀλλ' ὅχι διὰ νὰ τὸν ἀναγκάσῃ ἢ
 νὰ τὸν τιμωρήσῃ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἤθελε πράξει. ἀλλέως,
 ἐκτὸς ἐὰν ἡ πράξις ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐπιθυμῇ τις ἢ ἀποτρέψῃ
 αὐτόν δύναται νὰ ἐπιφέρῃ ζημίαν εἰς ἄλλον τινά. Τὸ μόνον μέρος
 τῆς διαγωγῆς τοῦ ἀτόμου, δι' ἣν τοῦτο εἶναι ὑπεύθυνον εἰς τὴν
 κοινωνίαν, εἶναι τὸ ἀφορῶν ἄλλους. Ὡς πρὸς τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον
 ἀπλῶς ἐνδιαφέρει ἑαυτὸ, ἡ ἀνεξαρτησία του εἶναι αὐτοδικαίως
 ἀπόλυτος. Ἐφ' ἑαυτοῦ, ἐπὶ τοῦ ἰδίου σώματος καὶ πνεύματος,
 τὸ ἄτομον εἶναι κυρίαρχον.

Περὶ τὸν ἴσως, εἶναι νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη πρέπει νὰ
 ἔχῃ ἰσχύιν μόνον δι' ἀνθρώπινα ὄντα ἀνεπτυγμένας ἔχοντα τὰς
 πνευματικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Δὲν ὁμιλοῦμεν ἐνταῦθα περὶ παιδίον,
 ἢ περὶ νέου ἢ νεανίδιον μήπω κατὰ τὸν νόμον ἐνγλικῶν ἐκείνου
 οἱ ὁποῖοι εἶναι εἰσέτι εἰς ἡλικίαν ἀπαιτοῦσαν ἵνα ἄλλοι φροντί-
 ζωσι περὶ αὐτῶν, πρέπει νὰ προστατεύονται κατὰ τῶν συνεπειῶν
 τῶν ἰδίων αὐτῶν πράξεων ὡς καὶ κατὰ πάσας ἐξωτερικῆς βλάβης.
 Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον δυνάμεθα νὰ μὴ λάβωμεν ἐνταῦθα
 ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς ἀπολιτούτους ἐκεῖνας κοινωνίας, ἐν αἷς οἱ ἄνθρω-
 ποι δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐν ἀνήλικιότητι εἰσέτι διατελοῦν-
 τες. Αἱ πρῶται δυσκολίαι ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ προῖδον εἶναι τόσον με-
 γάλαι, ὥστε σπανίως ὑπάρχει ἐλλογὴ τις μέσων πρὸς κατανίκη-
 σιν αὐτῶν καὶ εἰς πάντα δὲ κυρίαρχην, ἐμπλεων ὄντα προδευ-
 τικῶν ιδεῶν, εἶναι δικαιολογημένη ἡ χρῆσις παντὸς μέσου πρὸς
 ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ἄλλως ἴσως δὲν ἠδύνατο
 νὰ ἐπιτευχθῇ. Ὁ δεσποτισμὸς εἶναι νόμιμον εἶδος κυβερνήσεως
 διὰ βαρβάρους λαοὺς, ἀρκεῖ μόνον σκοπός, πρὸς ὃν τείνει, νὰ ἦναι
 ἡ βελτιώσις αὐτῶν, καὶ τὰ μέσα τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ
 τούτου νὰ ἦναι πραγματικῶς τὰ κατάλληλα. Ἡ ἐλευθερία, ὡς
 ἀρχή, δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ πρὶν ἢ φθάσῃ ὁ χρόνος κατ' ὃν
 οἱ ἄνθρωποι καθίστανται ἱκανοὶ νὰ βελτιόνωνται δι' ἐλευθερίας
 καὶ ἴσης συζητήσεως. Μέχρις οὗ φθάσῃ τὸ σημεῖον τοῦτο, δὲν μέ-
 νει εἰς αὐτοὺς ἄλλο τι εἰμὴ ἀπόλυτος ὑπακοὴ εἰς "Λίθερον τινὰ
 ἢ Κάρολον μέγαν, ἐὰν ἔχωσι τὴν εὐτυχίαν νὰ τύχωσι τινος τοι-
 ούτου. Ἀλλ' ἀφ' οὗ χρόνου ὁ ἄνθρωπος καταστῆ ἱκανὸς νὰ ὀδη-
 γῆται πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πρόδοον ἐξ ἰδίας πεποιθήσεως ἢ διὰ
 τῆς πειθούς (ἀναπτύξεως βαθείας, ἢν πρὸ πολλοῦ ἐφθασαν πάντα

τὰ ἔθνη περὶ ὧν ἴδη πρόκειται), ὁ καταναγκασμὸς εἴτε ὁ ἄριστος, εἴτε ὑπὸ τὸν τύπον ποινῶν ἐπιβαλλομένων διὰ τὴν ἀπειθειαν, δὲν εἶναι πλέον παραδεκτὸς ὡς μέσον πρακτικὸν τῆς εὐημερίας τῶν ἀνθρώπων καὶ δικαιολογεῖται μόνον ὅταν χρησιμεύῃ πρὸς τὴν ἀσφάλειαν ἄλλων.

Ἀρμύζει ἔσως νὰ εἶπω ἐνταῦθα, ὅτι παραβλέπω πᾶν πλεονέκτημα, τὸ ὁποῖον ἰδυνάμην νὰ προσθῶ ὑπὲρ τοῦ θέματός μου ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ἀπολύτου δικαίου, ὡς ἀνεξαρτήτου τοῦ ὠφελίμου. Θεωρῶ δὲ τὸ ὠφέλιμον ὡς τὴν ἀρτοπάτην λύσιν παντὸς ἠθικοῦ ζητήματος· ἀλλὰ βεβαίως τὸ ὠφέλιμον ἐν τῇ εὐρυτάτῃ τῆς λέξεως σημασία, τὸ ὠφέλιμον βραδύζομενον ἐπὶ τῶν διαρκῶν συμφερόντων τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος προοδευτικῶς. Τὰ συμφέροντα ταῦτα δυσχερίζομαι, ὅτι ἐπιτρέπουν νὰ υποβάλληται ἢ τοῦ ἀτόμου βούλησις εἰς ἐξωτερικὸν ἔλεγχον, ἀλλὰ μόνον ὡς πρὸς ἐκείνας τὰς πράξεις αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι θίγουν τὸ συμφέρον ἄλλων. Ἐάν τις πράττῃ πράξιν ἐπιβλαβὴν εἰς ἄλλους, εἶναι τοῦτο πραγματὴς λόγος πρὸς τιμωρίαν αὐτοῦ διὰ τοῦ νόμου, ἢ, ὅπου αἱ τοῦ νόμου ποιναὶ δὲν ἐφαρμίζονται ἄνευ κινδύνου διὰ τῆς πραγματικῆς ἀποδοκιμασίας. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ πολλαὶ θετικαὶ πράξεις πρὸς τὸ συμφέρον ἄλλων, τὰς ὁποίας δύναται τις εὐλόγως ν' ἀναγκασθῇ νὰ πράξῃ· ὡς π. γ. νὰ δώσῃ μαρτυρίαν ἐν δικαστηρίῳ, νὰ μετῴσῃ εἰς τὴν κοινὴν ὑπεράσπισιν καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην κοινὴν ἐργασίαν ἀναγκαίαν διὰ τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας ζῆ' ἐτι δὲ καὶ τὸ νὰ ἐκτελέῃ πράξεις τινὰς ἀτομικὰς ὁποίας, ὡς π. γ. νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ὁμοίου του ἢ νὰ ἐπέμβῃ ὅπως προστατεύσῃ τὸν ἀνυπεράσπιστον, προσβαλλόμενον, εἶναι πράγματα διὰ τὰ ὁποία δύναται τις νὰ καταστήθῃ ἐν δίκῳ ὑπεύθυνος ἀπέναντι τῆς κοινωνίας, ὅταν, ἐνθ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἔχει τὸ καθήκον νὰ πράξῃ αὐτὰ, δὲν τὰ πράττῃ. Δύναται δὲ τις νὰ προξενήσῃ κακὸν εἰς ἄλλους οὐ μόνον διὰ τῶν πράξεων του, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀπραξίας του, καὶ, εἰς ἑκάστην περίπτωσιν, εἶναι δικαίως ὑπόλογος εἰς αὐτοὺς διὰ τὴν βλάβην. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιστάσει, εἶναι ἀληθὲς, ὅτι ὁ καταναγκασμὸς πρέπει νὰ ἐξασκηθῇ μετὰ μείζονος περισκέψεως ἢ ἐν τῇ πρώτῃ. Τὸ νὰ καταστήσῃ τις τινα ὑπεύθυνον διὰ βλάβην πρὸς τοὺς ἄλλους πρακτομένην, εἶναι ὁ κανὼν· τὸ νὰ καταστήσῃ ὅμως αὐτὸν ὑπεύθυνον διότι ἠμέλησεν νὰ ἐμποδίσῃ τὸ κακὸν, εἶναι, συγκριτικῶς, ἢ ἐξαίρεσις. Καὶ ὅμως ὑπάρχουσι πολλαὶ περιπτώσεις ἀρετὰ φανεραὶ καὶ ἀρετὰ σπουδαίαι· ὅποις δικαιολογήσονται τὴν ἐξαίρεσιν ταύτην. Εἰς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς ἐξωτερικὰς τοῦ ἀτόμου σχέσεις